

Лукач І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена визначенню поняття, ознак та видів суб'єктів корпоративних правовідносин.

Ключові слова: суб'єкти корпоративних правовідносин, корпоративні правовідносини, корпоративне управління, корпорація.

Постановка проблеми. Питання визначення особи суб'єктом корпоративних правовідносин є важливим завданням як для теорії, так і для практики. У залежності від того, чи визнаємо ми особу суб'єктом корпоративних правовідносин, буде залежати спосіб захисту її інтересів тощо. Коло суб'єктів корпоративних відносин є специфічним, яке відрізняється від кола інших суб'єктів господарських правовідносин. Особливістю є те, що деякі суб'єкти можуть вступати виключно в корпоративні відносини, тоді як в інших правовідносинах вони не можуть нести суб'єктивні права та обов'язки. До того ж корпоративне право – дуже динамічна галузь права і деякі особи, яких ми поки не згадуємо в цьому дослідженні, згодом можуть стати суб'єктами корпоративних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктами корпоративних правовідносин у своїх працях займалися О. М. Вінник, Кравчук, В. С. Щербина тощо. Втім, потреби часу потребують переосмислити підходи до визначення суб'єктів корпоративних відносин та передивитися підходи до їх класифікації, що і є метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій доктрини теорії радянського права визнання особи суб'єктом радянського права відбувалося в силу розповсюдження на дану особу чи організацію радянських законів [1, 12]. З категорією суб'єктів правовідносин тісно пов'язане поняття правосуб'єктності. Правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом права, тобто учасником правовідносин, носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Воно включає в себе як здатність самостійно мати права та обов'язки, так і здатність до їх самостійного здійснення [2, с. 145].

Для того, щоб визначити суб'єктів корпоративного права, потрібно виділити їх особливості. Першою особливістю є те, що суб'єкти корпоративних правовідносин вступають у відносини з корпоративного управління та здійснення корпоративних прав, що складають об'єкт корпоративних правовідносин. Як правило, при визначенні суб'єктів корпоративних правовідносин виходять чи з права особи на корпоративні права, чи з права корпоративного управління та найчастіше згадують корпорації. Однак це штучно розділяє корпора-

тивні правовідносини та не дає цілісне уявлення про їх суб'єктний склад (зауважимо, що з'ясування поняття корпоративних правовідносин не є предметом цієї статті). Таким чином, всі особи, які вступають у зазначені правовідносини, позначені нами як корпоративні, стають суб'єктами корпоративного права.

Другою особливістю є формалізація суб'єктів. Потрібно зазначити, що коло суб'єктів корпоративних відносин, хоча і є широким, але обмеженим. Тобто, будь-який учасник господарських відносин не може стати суб'єктом корпоративних відносин. Таке входження, як правило, є формалізованим, тобто на те, що особа є учасником корпоративних відносин, має бути відповідна вказівка в певному нормативному акті. Можна привести приклад з трудовим колективом, який довгий час не згадувався в Законі України «Про господарські товариства» (лише Законом № 622-ХІV(622-14) від 05.05.99 їм було надане право брати участь в роботі наглядової ради з правом дорадчого голосу), проте ч. 1 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства» надав їм право бути присутніми на загальних зборах за запрошенням особи, що скликає збори. Таким чином, трудовий колектив став суб'єктом корпоративних правовідносин і здатен нести права та обов'язки.

Третьою особливістю суб'єктного складу є його виключність. Річ у тому, що деякі суб'єкти корпоративних відносин можуть вступати виключно в корпоративні відносини та не мати правомочностей на вступ до інших господарських відносин. Мова йде про органи корпоративного управління, дослідженню яких присвячена окрема наша стаття. Вони не вступають в інші, окрім корпоративних, правовідносини. Також такими суб'єктом є, наприклад, вже згадані органи корпоративного управління та трудовий колектив.

Четвертою особливістю є наявність суб'єктів із спеціальним статусом. Акціонери, учасники, члени кооперативу, органи корпоративного управління тощо, вступаючи в корпоративні відносини, набувають спеціального статусу, який відмінний від їх статусу як фізичної чи юридичної особи. Наприклад, тільки особа, що набула статусу акціонера та є власником простих акцій, має право на участь в управлінні акціонерним товариством; отримання дивідендів; отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства; отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства (ч. 1 ст. 25 Закону України «Про господарські товариства»).

П'ятою особливістю є підпорядкованість учасників. У цьому зв'язку ми не згодні з позицією, що корпоративні учасники є рівними. Погоджувачись з тим, що

учасники корпоративних відносин мають рівні критерії виникнення, зміни чи припинення у них корпоративних прав [3, с. 200], їх практична реалізація є абсолютно різною. При цьому, тут не іде мова про просту економічну очевидність – те, що великі акціонери мають більшу можливість на вплив діяльності акціонерного товариства через свої значні пакети акцій. Наприклад, порядок реалізації значного пакету акцій (ст. 64 Закону України «Про акціонерні товариства») суттєво відрізняється від продажу однієї акції. Підпорядкованість також проявляється і в залежності одних суб'єктів від інших. Наприклад, дочірні підприємства залежні від холдингової компанії (тут використовується наукова, а не законодавча термінологія). Корпоративні правовідносини є чітко ієрархічні та прописані на рівні законів та підзаконних актів, а також локальних актах корпорації.

Шостою ознакою є конфлікт інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин. Цю ознаку всебічно розкрила О. М. Вінник у своїй монографії [4]. У зв'язку з цим зазначимо, що інтереси в корпоративних правовідносинах часто можуть заводити суб'єктів в різні боки і породжувати конфлікти. Ці конфлікти суттєво відрізняються від, наприклад, договірних, оскільки можуть тривати досить довго та залучати все більше коло суб'єктів. Наприклад, продаж значного пакета акцій вже створює конфлікт – колишній-майбутній акціонер та саме акціонерне товариство, однак можуть бути зачеплені інтереси міноритарних акціонерів, трудового колективу та органів корпоративного управління. Саме тому нормативне закріплення інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин відбувається досить деталізовано і з регулюванням можливих конфліктів.

Разом з тим, ми не згодні, що в суб'єктному складі корпоративних правовідносин обов'язково має бути присутнім суб'єкт господарювання, до яких належать і господарські товариства [4, с. 130-131]. Наведемо приклад, у випадку купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ правовідносини виникають між учасником ТОВ та покупцем. Не можна не згадати, що на деяких стадіях цього процесу саме ТОВ також може приймати участь, але саме в момент купівлі-продажу ТОВ не вступає у корпоративні відносини.

Класифікація поглядів на види суб'єктів господарювання уявляється досить складною, оскільки суб'єктів корпоративного права є багато. Тому ми наведемо думки, які найбільш характерними для класифікації суб'єктів. Для цієї мети ми оберемо вузький та широкий підхід.

У рамках вузького підходу, до суб'єктів вносять лише учасників та корпорацію. Так, при аналізі праці Д. В. Ломакін, який замовчує питання класифікації суб'єктів корпоративних правовідносин, можна прийти до висновку, що такими є корпорація, та учасники корпорації (хоча він вводить органи управління до Глави про суб'єктів корпоративних правовідносин проте робить висновок, що вони такими не є) [5, с. 237-334].

В рамках вузького підходу В. А. Белов висловлює оригінальну думку, що за своїм суб'єктним складом корпоративні відносини діляться на: 1) відносини учасників загальної діяльності по відношенню один до другого; 2) відносини учасників загальної діяльності зі творенням для її втілення штучним суб'єктом; 3) відносини

між конкретними учасниками; 4) відносини за участю осіб, що виконують функції штучного суб'єкта, що втілює загальну діяльність [6, с. 66, 60, 69]. Фактично, тут мова іде про участь суб'єктів у корпоративних правовідносинах, які автор класифікує як загальна діяльність. При їх дослідженні уявляється, що загальна діяльність є майже еквівалентом майнових відносин у розумінні В. С. Щербини [7, с. 239], а відповіді на те, хто ж є конкретним суб'єктом корпоративних правовідносин – немає. При аналізі тексту впливає, що вчений притримується вузького підходу, вводячи туди таких суб'єктів, як компанії-реєстратори.

Вузького підходу притримуються автори монографії «Корпоративне управління», хоча досить детально аналізують діяльність органів корпоративного управління, але не визнаючи за ними статусу суб'єкта корпоративних правовідносин [3, с. 337-448]. Такого ж підходу дотримуються автори підручника «Корпоративне право України» [8, с. 16-18, 88].

Широкий підхід включає до складу суб'єктів корпоративних відносин органи корпоративного управління та органи корпоративного управління [9, с. 22-23]. В підручнику «Корпоративне право» під редакцією І. А. Еремичева класифікація суб'єктів відсутня, проте з аналізу змісту впливає, що автори підтримують широкий підхід [10]. Те ж саме можна сказати про підхід Т. В. Кашаніної [11]. В. С. Щербина також включає до корпоративних правовідносин органи корпоративного управління [7, с. 239-250]. Ми є прибічниками широкого підходу, оскільки він дає змогу всебічно представити весь спектр корпоративних правовідносин.

Ще ширше суб'єктів корпоративних правовідносин розуміє О.М. Вінник. Зокрема, вводиться такий вид учасників корпоративних відносин як опосередковані – кредитори товариства (при зменшенні статутного фонду товариства, в процесі його реорганізації чи ліквідації), НКЦПФР (у разі участі її представника при проведенні реєстрації акціонерів, що прибули для участі в загальних зборах), АМК (у разі порушення законодавства в процесі придбання контрольного чи блокуючого пакету акцій) [4, с. 133]. Ми підтримуємо таку позицію, оскільки опосередковані учасники мають виконати певні дії, щоб суб'єкти корпоративних відносин просто не змогли б реалізувати свої права та обов'язки. Наприклад, згідно з ч. 6 ст. 52 ЗУ ПРО ГТ у випадку зменшення статутного капіталу ТОВ кредитори мають бути повідомлені та мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків.

Попри очевидність можливої участі опосередкованих осіб у корпоративних правовідносинах, не всі науковці поділяють цю точку зору, аргументуючи тим, що управління корпоративними правами держави здійснює уповноважена особа на підставі договору, а безпосереднім суб'єктом корпоративних правовідносин є держава [13, с. 51]. Ми маємо декілька аргументів на заперечення даної думки. На нашу думку, питання правосуб'єктності суб'єктів корпоративних прав держави має вирішуватися за аналогією з іншими об'єктами державної власності. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» управління

об'єктами державної власності – здійснення КМУ та уповноваженими ним органами, іншими суб'єктами, визначеними цим Законом, повноважень щодо реалізації прав держави як власника таких об'єктів, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням ними, у межах, визначених законодавством України, з метою задоволення державних та суспільних потреб. З цього визначення випливає наступне. Держава є власником об'єктів державної власності, по-друге, управління об'єктами державної власності здійснює не держава, а її органи. Примітивно кажучи, в іншому випадку не було б зрозуміло – що кому належить і хто за що відповідає. Особливості ж корпоративного управління державним майном полягають в тому, що організаційно-господарських відносин в них набагато більше, ніж у звичайному управлінні, тому вони мають бути більш детально закріплені в нормах права.

Кравчук В. М. до кола суб'єктів корпоративних правовідносин вводить юридичну особу (тобто, корпорацію – наше уточнення), учасників, які мають корпоративні права, органи корпоративного управління та органи державного управління корпоративними правами держави [14, с. 13]. Потім його позиція була уточнена наступними суб'єктами: засновники [15, с. 38]. У цьому зв'язку, ми погоджуємося, що засновники є учасниками корпоративних правовідносин, ці відносини виникають ще до реєстрації корпорації [5, с. 31; 17, с. 308].

Наведемо ще одну класифікацію. Англійському праву про компанії притаманна така класифікація суб'єктів: інсайтери або акціонери, та аутсайтери – всі, хто протистоять акціонерам в корпоративних відносинах [17, с. 5].

Зауважимо, що при класифікації суб'єктів корпоративних правовідносин можна досить легко піти шляхом запозичення економічних класифікацій, які не мають юридичного значення. Ми хотіли б запропонувати дві авторські класифікації дві авторські класифікації суб'єктів корпоративних правовідносин. Перша класифікація за критерієм участі суб'єктів в інших господарських правовідносинах: учасники корпоративних та інших господарських правовідносин (сама корпорація, її учасники, кредиторів, органи державної влади та місцевого самоврядування) та учасники виключно корпоративних правовідносин (органи корпоративного управління, суб'єкти управління, групи акціонерів, асоційовані особи та трудовий колектив). Хочемо зауважити, що така класифікація має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Не можна не погодитися з тим, що у другій групі права та обов'язки є урізаними. Так, їх реалізація судового захисту на сьогодні є дуже обмеженою. Як правило – це чи «корпоративний» позов у рамках п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК, або ж трудовий позов. Щодо інших суб'єктів, ми вже давали оцінку, чому ми їх включаємо до зазначеного переліку, тому дамо оцінку трудовому колективу. Його як раз, на нашу думку, несправедливо забувають науковці при дослідженні корпорацій за поодинокими виключеннями. Так, О. М. Вінник згадує трудовий колектив, як осіб, яким належать приватні інтереси в господарському товаристві та пропонує механізм його залучення до корпоративного управління [4, с. 142]. Ми вважаємо, що трудовий колектив є учасником

корпоративних правовідносин з наступних міркувань. На жаль, участь трудового колективу в корпоративному ТОВ та кооперативах не закріплена чинним законодавством України, а про його участь в управлінні акціонерними товариствами вже згадувалося вище. Тому на сьогодні вже можна говорити про трудовий колектив як суб'єкт корпоративних правовідносин. Втім, це закріплення не йде у порівняння з тим регулюванням участі трудового колективу в управлінні корпорації, які є в зарубіжних країнах.

У 2001 р. була прийнята Директива з участі працівників в Європейській компанії [18] (тобто не будь-якій, а яка була створена згідно із Статутом Європейської компанії). Основні ідеї, закріплені в Директиві, такі: 1. Директива пропонує три моделі участі працівників: їх представництво у наглядовому чи виконавчому органі; вони представлені як відділений орган; інші моделі, які б забезпечували представництво у наглядовому чи виконавчому органі, за якими рівень інформативності та консультативності був би таким же, як і у першому варіанті. 2. Закріплено, що представництво працівників має бути забезпечено на такому матеріальному та фінансовому рівні, щоб воно могло виконувати свою функцію. 3. Вводиться механізм представництва не менше 25% працівників при прийнятті рішення про злиття. Зауважимо ще раз, що ця Директива не розповсюджується на всі компанії ЄС, а лише на Європейську компанію. В рамках ЄС є різне закріплення представників працівників. Так, в Англії вони представлені в раді Директорів взагалі не закріплено [19]. Найбільш повно інтереси трудового колективу на участь в управлінні захищені в німецькому законодавстві. Приблизно 1/3 в раді директорів має належати представникам трудового колективу [20, с. 3].

О. М. Вінник пропонує віддати в межах 1/3-1/4 посад у наглядовій раді представникам працівників [4, с. 344] на зразок німецької моделі. На нашу думку, національна корпоративна система до такого кроку поки не готова, як не готові інші корпоративні моделі, оскільки соціально орієнтована німецька модель є взірцевою, але далеко не всі держави навіть ЄС можуть з нею порівнятися, про що ми зазначаємо у нашій статті. З іншого боку, ми не погоджуємося з сьогоднішньою позицією законодавця про факультативну участь представників трудового колективу в загальних зборах. Пропозиції щодо їх можливої участі на засіданнях наглядової ради також не принесуть користі працівникам, оскільки така участь є рекомендованою, а не обов'язковою. У перспективі представники трудового колективу мають увійти до наглядової ради з повноцінним правом для голосування. Зауважимо, що у Франції тільки зараз у результаті реформи всі компанії з більш ніж 5 тисячами працівників у Франції (і/або більш ніж 10 тисячами – в усьому світі) будуть зобов'язані включити представників працівників до складу своїх адміністративних або наглядових рад з повним правом голосу. В залежності від розміру ради виділятиметься одне або два місця [21]. До того ж мова має йти, на наш погляд тільки про представництво в ПуАТ, як компаній, в яких інтереси працівників можуть бути найбільш захищені а важливими для держави виходячи з суспільної та економічної значущості цього виду корпорації. Ви-

ходячи з таких позицій, вважаємо, що в законодавстві потрібно закріпити обов'язкову участь представників працівників на загальних зборах та в наглядовій раді з правом дорадчого голосу.

Якщо спиратися на досвід Франції, то можна віднайти цікаву формулу участі в корпоративному управлінні для працівників державних підприємств. Ще до реформи вони входили до наглядової ради з повним голосом. Вважаємо, що з огляду на специфічну соціальну та економічну функції державних публічних акціонерних товариств, цей досвід може бути корисним для України.

Другою нашою класифікацією є поділ суб'єктів на суб'єктів управління та здійснення корпоративних прав. За великим рахунком, будь-який акціонер може бути суб'єктом контролю чи управління. Але, якщо подивитися правді у вічі, то про який контроль чи управління може йти мова, коли ми говоримо, про акціонера ПУАТ, у якого є лише одна акція. Теоретично його акція може стати вирішальною, однак навряд чи це може відбутися на практиці, така вірогідність є мізерною. Разом з тим у такого акціонера залишається право на інформацію, участь у загальних зборах, однак, якщо такий акціонер не вступив у блок з іншими, навряд чи його діяльність можна назвати контролем чи управлінням. Занадто мала його майнова участь в товаристві, щоб він його контролював чи управляв ним. Разом з тим ніхто не може позбавити його права на те, щоб бути присутнім на загальних зборах чи отримувати дивіденди. Саме тому такий акціонер не управляє чи контролює акціонерним товариством, а здійснює корпоративні права. Не можна не погодитися з тим фактом, що якщо такий акціонер вступає в блок із іншими, вони можуть отримати меншість у товаристві та отримують реальний вплив, однак, тут фігурує не один акціонер, а група. Тому саме група є суб'єктом корпоративного права, що здійснює контроль та управління, а не окремо взята людина. З огляду на таке, ми підтримуємо позицію О. М. Вінник про необхідність закріплення колективного позову в ГПК [4, с. 272].

Висновки. Таким чином, суб'єктом господарських правовідносин – є особи, що мають суб'єктивні права та обов'язки, що закріплені в нормативних актах, вступають у відносини з корпоративного управління та здійснення корпоративних прав. Ознаками суб'єктів господарських правовідносин є: 1) суб'єкти корпоративних правовідносин вступають у відносини з корпоративного управління та здійснення корпоративних прав; 2) формалізація суб'єктів; 3) виключність суб'єктного складу є його; 4) наявність суб'єктів із спеціальним статусом; 5) підпорядкованість суб'єктів; 6) конфлікт інтересів суб'єктів корпоративних правовідносин. Нами запропоновані наступні класифікації суб'єктів корпоративних правовідносин: 1) За участю суб'єктів в інших господарських правовідносинах: учасники корпоративних та інших господарських правовідносин, а також учасники виключно корпоративних правовідносин; 2) поділ суб'єктів на суб'єктів управління та здійснення корпоративних прав. Подальшого наукового дослідження потребує з'ясування суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів корпоративних правовідносин.

Література:

1. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. – М. : Госюриздат, 1962. – 211 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
3. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатеева, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. – Х. : Право, 2007. – 498 с.
4. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
5. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. – М. : Статут, 2008. – 512 с.
6. Белов В. А. Корпоративное право. Актуальные проблемы теории и практики. – М. : Юрайт, 2009. – 678 с.
7. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. – К. : ЮрінкомІнтер, 2008. – 263 с.
8. Корпоративне право України: підручник / за заг. ред. В. В. Луця. – К. : ЮрінкомІнтер, 2010. – 384 с.
9. Корпоративное право. Отв. ред. И. С. Шиткина. – М. : WoltersKluwer, 2007. – 648 с.
10. Корпоративное право : учебное пособие / Московский университет МВД России (МУ МВД); Закон и право; под ред. И. А. Еремичева; Е. А. Павлова. — 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА Закон и право, 2010. – 440 с.
11. Кашанина Т. В. Корпоративное право. – М. : НОРМА– ИНФРА-М, 1999. – 486 с.
12. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): Монографія / Заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
13. Кравчук В. М. Корпоративне право. – К., 2005. – 720 с.
14. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. – Львів : Край, 2009. – 464 с.
15. Кибенко Е. Р. Корпоративное право : учебное пособие. – Х. : «Эспада», 1999. – С. 71.
16. Company law. P. 5. О. М. Вінник. – С. 142.
17. Council Directive 2001/86/EC of 8 October 2001 supplementing the Statute for a European company with regard to the involvement of employees // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0086:EN:HTML>.
18. The UK Corporate Governance Code 2012 // <http://www.frc.org.uk/Our-Work/Publications/Corporate-Governance/UK-Corporate-Governance-Code-September-2012.aspx>.
19. Larry Fauvera, and Michael E. Fuerst. Does Good Corporate Governance Include Employee Representation?
20. Evidence from German Corporate Boards <http://www.biscayneconsulting.net/images/laborfuerst.pdf>. С. 3 P. 47.
21. Франція: розширення участі трудящих в управлінні підприємствами // <http://fpsu.org.ua/news/66-nasha-borotba/mizhnarodnadiyalnist/1787-frantsiya-rozshirenniya-uchasti-trudyashchikh-v-upravlinni-pidpriemstvami>.

Лукач И. В. Понятие и виды субъектов корпоративных правоотношений

Аннотация. Статья посвящена определению понятия, признаков и видов субъектов корпоративных правоотношений.

Ключевые слова: субъекты корпоративных правоотношений, корпоративные правоотношения, корпоративное управление, корпорации.

Lukach I. Concept and types of parties to corporate legal relations

Summary. The article is devoted to the definition as well as features and types of parties to corporate legal relations.

Key words: parties to corporate relations, corporate legal relations, corporate governance, corporations.